

Zarys zagadnienia

Twórczość Publiusza Owidiusza znakomicie nadaje się do analizy kodu kultury hellenistycznej¹.

Po pierwsze – jest ona niezwykle obszerna, dostarcza wielu obserwacji krzyżujących się pierwiastków tymiczno-fronicznych².

Po drugie – postać Publiusza Owidiusza jest symbolem epoki augustiańskiej z uwagi na kunszt i mistrzostwo jego prac przedstawiających tamtą rzeczywistość.

Po trzecie – w literaturze i poezji Owidiusza przenikają się nawzajem sfery *thymos* i *phronesis*, ukazując w rezultacie dwa oblicza rzeczywistości: realistyczne i mityczno-religijne, czyli panrealistyczne i wirtualne³.

W niniejszym artykule chciałem zarysować problem tzw. kulturowej zmiany mutacji sensu na przykładzie pisarstwa Publiusza Owidiusza Nasa⁴.

Zmiana kulturowa mutacji sensu jest w twórczości Owidiusza szczególnie widoczna na przełomie pierwszego okresu jego twórczości (*Amores*, *Heroides*, *Medea*, *Remedia amoris*) oraz czasu, w którym poeta przystąpił do pisania *Metamorfoz*. Właśnie w tym okresie dostrzegamy manifestację procesu zmiany

TADEUSZ SIERNY

Rzeczywistość w twórczości Publiusza Owidiusza Nasa jako przejaw mutacji zmiany sensu

¹ Bliżej o względach tych pisze Józef Bańka w swoim monumentalnym dziele pt. *Filozofia cywilizacji*. T. 1: *Cywilizacja diatymiczna, czyli świat jako strach i łup*. Katowice 1986, s. 543.

² Józef Bańka taką zmianę nazywa mutacją punktową. Ibidem, s. 539.

³ „Panrealistyczny” – to czysto zjawiskowy aspekt rzeczywistości, a „wirtualny” – to aspekt zdarzeniowy.

⁴ Szerzej o tym typie mutacji traktuje praca Józefa Bańki: *Filozofia cywilizacji*. T. 1..., s. 537.

mutacji sensu, czyli przejścia od sfery *phronesis* do sfery *thymos*⁵. Rozwijając tę myśl, można by powiedzieć, iż w pisarstwie Owidiusza dokonuje się przesunięcie akcentów z opisów czysto realistycznych, czyli fronicznych, na opisy mityczno-religijne, a więc tymiczne. Ta ewolucja stanowi świadectwo wielu przeobrażeń, jakie zachodziły w warsztacie twórczym samego poety oraz w otaczającej go rzeczywistości. Chciałbym na tej podstawie zarysować specyficzny rodzaj analizy rzeczywistości przedstawionej w bogatej twórczości Owidiusza. Na użytek tychże analiz posługuję się filozoficzną kategorią zmiany mutacji sensu, aby w rezultacie dotrzeć do tych pokładów twórczości poety, które nie zawsze dadzą się odsłonić i zanalizować za pomocą klasycznych metod filologicznych. Dzięki tak przeprowadzonej filozoficznej analizie tekstów Owidiusza można uzyskać zgoła odmienne efekty badawcze aniżeli w dotychczas opublikowanych opracowaniach krytycznych, np. w obszernych pracach Sch. Hosiusa pod tytułem: *Geschichte*. Bd. 2, Bardon Vrlg. Kenny Latin Literature⁶.

Transcendentalna mutacja kulturowa

Ten rodzaj mutacji charakteryzuje Józef Bańka w swoim dziele *Filozofia cywilizacji*, pisząc między innymi: „Czterdzieści cztery lata rządów Augustyna przebiegało w polityce wewnętrznej według zasady mutacji punktowej *thymos* – *phronesis*. Z jednej strony stosował siłę i pogróżki (*pronesis*), z drugiej – podstęp i przekupstwo (*thymos*).”⁷

Świadomie przytoczyłem tu wypowiedź J. Bańki, obydwie bowiem sfery rzeczywistości: *thymos* i *phronesis*, występują w piśmiennictwie Wergiliusza, Tytusa Liwiusza czy omawianego tu Owidiusza. Poeci, prozaicy – pisarze epoki augustiańskiej usiłują zrekonstruować niejako epokę, w której wypadło im żyć i tworzyć.

Wróćmy jednak do mutacji transcendentalnej, która wkomponowana jest w twórczość Owidiusza. Dwa ważne fakty formowały ten typ mutacji, a mianowicie: ustawiczna ekspresja kodonu kultur sąsiednich na Cesarstwo Rzymskie, a także fakt wygnania Owidiusza do miasta Tomi⁸. W tych dwu doniosłych wydarzeniach krzyżują się dwa oblicza rzeczywistości obecnej w twórczości tego wielkiego poety: Owidiusza – obywatela Cesarstwa, i Owidiusza – wygnańca. Owidiusza z epoki „złotego wieku” i Owidiusza z epoki zła, moralnego zepsucia. W tym swoistym dualizmie odbijają się – jak w zwierciadle – najrozmaitsze

⁵ M. Cytowska, H. Szelest: *Literatura rzymska*. Warszawa 1990, s. 412.

⁶ Sch. Hosius: *Geschichte*. Bd. 2. Bardon Vrlg. Kenny Latin-Literature, 1990, s. 7.

⁷ J. Bańka: *Filozofia cywilizacji*. T. I.... s. 539.

⁸ Ibidem, s. 538.

aspekty wszelkiej rzeczywistości: realnej, transcendentnej, mitologiczno-religijnej i wirtualnej. Niewykluczone, że właśnie bogactwo opisywanych rzeczywistości uczyniło Owidiusza legendarną postacią w historii literatury.

Pierwszy okres twórczości Owidiusza owocuje niespotykanymi w dorobku innych pisarzy tego czasu ujęciami i opisami świata przedstawionego. Maria Cytowska i Hanna Szelest charakteryzują go jako poetę w sposób następujący: „*Heroidy* są bowiem przede wszystkim utworami poetyckimi i dlatego nie można pominąć wpływu źródeł literackich. Należałoby sięgnąć przede wszystkim do epistolografii, ponieważ *Heroidy* są listami. Jednak i pod tym względem sytuacja nie jest łatwa, ponieważ brak jest materiału porównawczego. Wiemy, że istniały w starożytności listy miłosne; wspomina o nich Owidiusz. Występowały one w dramacie i innych utworach. Ale list zamieszczony w obszerniejszym kontekście, dramacie lub utworze opowiadającym, nie jest tym samym, co list samodzielny, zwłaszcza zbiór tego rodzaju listów. Natomiast zbyt mało mamy wiadomości o samodzielnych listach erotycznych, jak również o fikcyjnych listach w ogóle.

Dla *Heroid* charakterystyczny jest brak identyczności między rzeczywistym a domniemanym autorem listów (poeta pisze w imieniu Ariadny, Penelopy, Medei itp.). Tego typu nie zachowane listy wyszły spod pióra Menippa (seria listów bogów).”⁹⁹

Przytoczona tu wypowiedź Cytowskiej i Szelest jest dla niniejszych analiz niezwykle doniosłą, a w zasadzie rozstrzygającą. Koresponduje ona mianowicie z mutacją transcendentnej typu: *thymos* – *phronesis*.

Jak słusznie zauważają autorki, listy będące integralną częścią struktury tekstu w dramacie, poezji, prozie – to zgoła coś całkiem innego aniżeli listy pisane oddzielnie do różnorodnych adresatów. List pisany samoistnie – to sfera głównie *phronesis* (piszę w określonym celu). Tymczasem listy wkomponowane w tekst literacki pełnią inną funkcję. Mają bowiem pobudzić wyobraźnię i spotęgować efekty oddziaływania tekstu literackiego na czytelnika, pełnią różnorakie funkcje estetyczne, a nie tylko np. informacyjne.

W przytoczonej wypowiedzi Cytowskiej i Szelest jest jeszcze jeden ważny dla naszych analiz element. Autorki przyznają, że brak jest identyczności między rzeczywistym a domniemanym autorem listów. O czym świadczy przytoczone stwierdzenie? Sygnalizuje ono wątpliwość natury poznawczej i ontologicznej. Nie wiadomo, kto jest nadawcą listów. Czy jest on realny (*resp.* realistyczny), czy fikcyjny (*resp.* wirtualny)? Ale może zajść i taki przypadek – jest to wysoce prawdopodobne – że autor listów ma jednocześnie wiele „wcieleni”. Taki scenariusz odpowiada teorii wirtualności. Potwierdza to kolejna wypowiedź Józefa Bańki, który pisze: „Żyjemy w epoce recentywizmu, w której głównym

⁹⁹ M. Cytowska, H. Szelest: *Literatura rzymska...*, s. 459.

bohaterem jest rzeczywistość wirtualna. Obiektywnie istnieję ja sam, a wszystko inne jest moją chwilową, wirtualną terażniejszością.”¹⁰ Przytoczone stwierdzenie J. Bańki jest odpowiedzią na zwątpienie, jakie analizują M. Cytowska i H. Szelest. Autor listów z *Heroidy* jest i obiektywny, i wirtualny, i recentywistyczny, czyli terazowy.

Z dotychczasowych rozważań wynika, że opisywana przez Owidiusza rzeczywistość ma charakter wirtualny. Widać to jeszcze wyraźniej w utworach takich, jak *Eneida* i *Metamorfozy*. Wspomniane wcześniej autorki podkreślają, że Owidiusz czerpał inspiracje z podań o Herkulesie, mitów trojańskich oraz przekazów rzymsko-italskich¹¹.

Dla Owidiusza *Metamorfozy* to nie tylko ustawiczne przemienianie ludzi i bogów w postacię zwierząt, roślin czy nawet rzeczy martwych. Przemiany to – podobnie jak u Heraklita – siła ożywiająca i dająca natchnienie wszystkiemu, co istnieje. Lecz o ciągłych przemianach (*resp.* metamorfozach) nie sposób rozprawiać bez próby ich identyfikacji, wszelkie przemiany dadzą się opisać jedynie dla danej chwili – *recens.* Przemiana oznacza także stan, który ewokuje swoje kolejne warianty, mutacje, odmiany, zmienia zatem także swoje atrybuty. Krótko mówiąc, zmienia się jej rzeczywistość. A właśnie *Metamorfozy* (*Przemiany*) stanowią istotę i rdzeń twórczości Owidiusza. Przemianom poeta nadawał status szczególny – status czegoś, co jest najważniejsze w życiu człowieka. Przemieniamy się zawsze, i to w sposób ciągły. A skoro tak, to jacy jesteśmy faktycznie? Która z przemian w naszym życiu ma najistotniejsze znaczenie? Czy taka przemiana najważniejsza w ogóle istnieje?

Nic więc dziwnego, że znawcy i krytycy twórczości Owidiusza zaliczyli *Metamorfozy* do najwspanialszych arcydzieł tego poety, będących zarówno wyrazem jego dojrzałości duchowej, jak i miarą jego talentu poetyckiego. W zasadzie to badacze kultury antycznej i filolodzy rozślawili imię Owidiusza, ceniąc jego oryginalność i niepospolity talent oraz geniusz poetycki. Lecz pochwały i zachwyty dotyczyły głównie piękna i estetyki utworu, przeoczono natomiast ich filozoficzną puentę.

A przecież twórczość Owidiusza – to tylko z pozoru wyłącznie poezja, artyzm, piękno i talent. Twórczość Owidiusza jest *par excellence* filozoficzna. Całe pisarstwo tego poety dotyczy człowieka, jego najistotniejszych spraw związanych z elementarną i duchową egzystencją. Miłość, którą opisuje Owidiusz, stanowi tylko „substytut” zagadnień fundamentalnych związanych z ludzkim życiem, jego radościami i dramaturgią. Właśnie w tych aspektach leży cała wielkość tego poety, którego twórczość krytycy kultury i literatury antycznej nie w pełni docenili.

¹⁰ J. Bańka: *Metafizyka wirtualna. Traktat o strukturach chwilowych*. Katowice 1997, s. 21.

¹¹ M. Cytowska, H. Szelest: *Literatura rzymska...*, s. 539.

Jak słusznie zauważa Józef Bańka: „Augustowska forma *thymos* – „tu-taj-teraz-bycia” *pietas* – została obrażona, a wraz z nią majestat władcy.”¹²

Otóż, dosłownie rzecz traktując, „obraza władcy” – to tylko symbol. W istocie Owidiuszowi chodziło o coś ważniejszego. Chciał mianowicie podkreślić pewną „zależność” człowieka od drugiego *ego*. A ponieważ te zależności naruszają porządek natury, Owidiusz „kompromituje” je na swój sposób.

Listy Owidiusza znad Pontu, gdzie był na wygnaniu, są pełne rozpacz i tragizmu. Ten mędrzec, który w całej swej twórczości występował w roli pouczającego, teraz jawi się jako człowiek, którego egzystencja jako nauczyciela i mistrza się kończy.

Ten kontekst życia i twórczości Owidiusza stanowi dobitny przejaw mutacji sensu z *phronesis* na *thymos*. Jest to zmiana o charakterze egzystencjalnym, a więc fundamentalnym w życiu ludzkim. Stąd ranga i antropologiczne znaczenie tej mutacji zmiany sensu.

Zakończenie

Niniejszy tekst stanowi próbę nowego typu analizy twórczości poetyckiej i literackiej klasyków literatury pięknej. Twórczość Owidiusza posłużyła mi jako wdzięczny przedmiot badań, przydatny w prezentacji wspomnianej metody interpretacji tekstu.

Artykuł ten jest okazją do prezentacji pewnej opcji badawczej, nieczęstej w dotychczas dostępnych opracowaniach analityczno-krytycznych. Chciałem pokazać, że prowadząc analizę tekstu literackiego środkami filozoficznymi lub heurystycznymi, można uzyskać nowe, bardzo interesujące efekty badawcze.

Okazuje się, że w drodze filozoficznej analizy tekstu udaje się czasami wydobyć aspekty, które uchodzą uwagi klasycznej analizie filologicznej. Tradycyjne metody analizy tekstów Owidiusza koncentrowały się na treściach danych „wprost”, a więc na zagadnieniach miłości. Analizy filozoficzne ujawniają ich kontekst egzystencjalny, który jest „schowany” za puentą tematyki miłosnej.

¹² J. Bańka: *Filozofia cywilizacji*. T. I..., s. 539.

Tadeusz Sierny

REALITY IN THE WORK
OF PUBLIUS OVIDIUS NASO
AS A MANIFESTATION OF THE MUTATION OF A CHANGE OF SENSE

Summary

The article contains reflections concerning the zones of *thymos* (θυμός) and *fronesis* (φρονησις) in Ovid's oeuvre. To carry out an analysis of those two zones is necessary to show that they exemplify the process, and eventually also the effect which J. Bańka calls „the mutation of a change of sense”.

This type of mutation leads to a change of the real ontology into a virtual one. Owing to our analysis of this kind of transformation we arrive at a new understanding of Ovid's work, we reveal its transcendental and metaphysical nature. The purpose of publishing this study was to present an attempt at a practical application of this kind of methodology.

Tadeusz Sierny

WIRKLICHKEIT IN DEN WERKEN
VON PUBLIUS OVIDIUS NASO
ALS MUTATIONSANZEICHEN DER SINNVÄNDERUNG

Zusammenfassung

Der Artikel enthält die Erwägungen, die die Sphäre *thymos* und *phronesis* in den Werken von Ovidius betreffen. Es ist unentbehrlich die beiden Sphären zu analysieren, um aufzuweisen, dass sie den Prozeß und schließlich auch den Effekt exemplifizieren, die von Bańka als *Mutation der Sinnveränderung* genannt sind. Solcher Mutationstyp führt zur Umwandlung der wirklichen in virtuelle Ontologie. Dank der Analyse gelangen wir zur neuen Erkennung des Schaffens von Ovidius und enthüllen seinen transzendentalen und metaphysischen Charakter. Ziel des vorliegenden Artikels war, die Anwendung der Methodologie zu beschreiben.